

ДЕРЕВО У СВЯТОМУ ПИСЬМІ

Місце дерева як активний об'єкт світопоглядного та реального життя народів Біблійних часів. Вже перша книга Святого Письма "Буття" засвідчує його особливу позицію у створеному Богом світі, долі людини, майбутньому людства.

Дерево у Святому Письмі згадується в різних контекстах, головню там, де воно приносить людям користь, а Богові славу. Часто є основним образом у біблійних алегоріях. Приводимо тут багато видів дерев, визначаємо їх місце в життєдіяльності людини тих часів. Згадуємо також ті моменти, в яких дерево – різні його види, виступають як основний предмет обміну, торгівлі, матеріалом для будівництва храмів, палаців, кораблів, виготовлення музичних інструментів тощо. Наголошуємо на біблійних нагадуваннях про таку актуальну в наш час необхідність доглядати за лісом.

Ключові слова: Святе Письмо, Біблія, Бог, пророк, храм, дерево.

*Senior research worker M.B. Mozdyr – Ethnology Institute National Academy
of Science of Ukraine*

About the in Holy Scripture

The report is devoted to enlightenment of the place that a tree had possessed as an active object in word-viewing and real life in the peoples of Biblical epoch. Just the first book of the Holy Scripture, the Genesis, testifies its especial position in World created by God, in human destiny, in the mankind's future.

In Holy Scripture the tree is being reminded in various contexts, mainly in passages, where it is useful to humans and brings glory to God. It often is a basic image of Biblical allegories. In the report are mentioned many species of trees with marking the place those had in life-activities by humans of that epoch as well as with presentation of moments in which the trees of various kinds had appeared as a general agent of exchange and merchandising, as a material for construction of temples, palaces, ships, production of musical instruments, furniture etc. Accent is being put on so actual now Biblical reminders on the need of care to forest.

Keywords: Holy Scripture, Bible, God, prophet, temple, tree.

В основу цієї доповіді покладено тексти Святого Письма Старого та Нового Завіту, відомого ще як "Римська Біблія", що вийшла у світ у 1991 році, а точніше інформації про дерево як рослину і як матеріал, що містяться тільки в Старому Завіті.

На відміну від усіх попередніх Біблій виданих українською мовою, передусім, Біблії у перекладі П. Куліша, І. Левицького і П. Пулюя (Відень, 1903 р.), у перекладах Бачинського, Нечуя-Левицького, Огієнка (до речі всі вони видані у неповному об'ємі), "Римська Біблія", крім богонатхненних канонічних книг, містить найбільше, порівняно з ними, "второканонічних" (термін з "Римської Біблії"), відомих ще як апокрифи (книги Сираха, Варуха, Мудростей та ін.), в яких дерево згадується частіше, ніж в інших біблійних книгах.

Про особливе місце дерева у створеному Богом світі, долі людини, майбутнього людства Святе Письмо засвідчує вже на перших сторінках першої книги – Буття (або Першої Книги Мойсея) (2:3,4), де відзначено: "І виростив Господь Бог із землі всяке дерево принадне на погляд і добре для поживи" (тут доречно звернути увагу на такий момент, що в цьому творінні Господньому Біблія естетичним якостям дерева надає перевагу перед утилі-

тарними (вжитковими). Першими деревами, що волею Творця з'явилися в Едемському саду були "дерево життя" і "дерево пізнання добра і зла". "Дерево життя", що у міфологічних системах, міфо-поетичній свідомості народів світу визначало основні параметри світобудови, було і є предметом богословських, філософських, етнологічних і т.п. тлумачень. Реконструйоване відповідно до певних космогонічних уявлень прадавніх народів, "дерево життя" також відбите у різних видах, жанрах, передусім народного просторового мистецтва. Наприклад в українському народному – у вишивці, писанці та ін., воно дійшло до наших днів.

У контексті Святого Письма різні види дерев, часто залежно від своїх якостей, наприклад довголіття, твердості, смолистості тощо виступають у зіставленні з різними явищами, подіями, особистостями, вживалися як алегорія, символіка і т.п., в основі яких часто лежить емпіричний досвід людини. Наприклад "...так як думка, що походить з людського серця, передається словами, так і плід дерева залежить від того, як за ним доглядають" (Сир. 27:6).

Значення дерева, зокрема плодового в житті людини в Біблії засвідчується тим, що вже на третій день творення Всесвіту, Землі Бог-Творець велів з'явитися рослинному світу, в якому виокремлені "...плодові дерева, що родять плоди з насіння за їхнім родом на землі" (Бут. 1:11, 12). Дерев, що плодоносять у Біблії згадуються у різних контекстах, але переважно там, де вони приносять, або принесуть, людям користь, а Богові славу. Коли після сорокарічних страждань ізраїльтян, Бог хоче ввести їх в гарний "...край пшениці та ячменю і винограду, смоков і гранат, у край оливкових дерев, олії і меду" (Втор. 8:7,8). У прилюдній сповіді сини Ізраїлю дякували Богові і за те, що "...зайняли укріплені міста, родючу землю, доми повні всякого добра... водночас... "силу дерев плодових" (Неєм. 9:25). За віднову ж союзу з Богом вони зобов'язувалися щороку віддавати йому "первоплід нашої землі і первоплід урожаю з усякого дерева (Неєм. 10:36-38). Через Мойсея Бог наказував ізраїльтянам три роки не їсти плодів – як нечисті, з овочевих дерев, що росли в країні язичників. У Псалмі 148 (вірш 9) разом з небом і землею хвалу Богу засвідчують і плодові дерева.

У Біблії чітко сформульовано вимоги Бога у ставленні людини до дерев за їх придатністю. "Як стоятимеш облогою довго, воюючи проти якогось міста, ...то не будеш нищити його дерева, накинувшись з сокирою; бо його плоди можеш їсти, його ж самого не рубатимеш"; і далі, де мова йде про мотивацію заборони нищення дерева "...хіба ж польове дерево це людина, щоб його приступом брати? Однак дерево, про яке знаєш, що воно не до поживи, можеш нищити та рубати, щоб робити з нього обложні споруди проти міста, яке воює з тобою, поки воно не піддасться" (Втор. 20:19, 20).

Святе Письмо рясніє прикладами вимог, настанов Всевишнього щодо ставлення людини до дерева, почавши від перестороги першим людям не їсти плодів з "дерева пізнання добра і зла", чи поради Бога Ноеві, яке дерево має брати на спорудження ковчега, або вимог щодо вибору відповідної деревини на виготовлення жертвників, інших предметів, необхідних в обряді богослужіння, до покарання невірних знищенням дерев саранчею (Вих. 10:15) та ін.

Не заглиблюючись у сутність окремих богонатхненних чи "второзаконних" біблійних сюжетів, дерево найчастіше є основним образом алегорії, при чому раз за разом привертає на себе увагу поетична форма вислову. У жалобній пісні над Єгиптом, що в 31 главі книги Езекелії (3-10 вірші) єгипетський правитель Ассуар, а в його особі і вся країна, уподібнюються до ряснолистого ліванського кедра з прекрасним гіллям, високим на зріст, верховіття якого сягало хмар, таким, що "вигнався зростом понад усі дерева, що в полі, гілля на ньому було сила, віття на ньому росло дедалі довше з-за достату вод і він розростався. В його гіллі клубилося все птаство піднебесне, під його віттям усі польові звірі плодилися, а в його тіні жили всі народи сильні (Езек. 31:7,8). Та за те, що він знявся своїм високим зростом і задер верховіття своє аж у хмари і серце його запишалось височиною своєю ... буде покараний". Або "Кедри в Божому саду не були йому рівня і кипарисам до його гілля було далеко та й явори (у Біблії Куліша та Пулюя – каштани) не досягали його віття. Ніяке дерево в Божому саду не могло рівнятись із ним красою" (Езек. Там само).

Алегорії, в яких фігурує дерево (у різних формах) побудовані на знаннях законів розвитку природи, житейських спостереженнях, моралі. Наприклад, проповідник Сирах в книзі "Мудростей" застерігає людину від того, щоб не погубила себе через пристрасті. Бо тоді може уподібнитися "дереву висохлому" (Сир. 6:3), що золото – це "колода спотикання, пастка для кожного безумного" (31:7). Стверджує, що по тому, яким є плід дерева, можна судити як доглядав його (дерева) власник" (27:6). Цікаво, що проповідник звертає увагу на те, що до лікарських рослин потрібно віднести й дерево (31:5).

У біблійному контексті поняття, термін "дерево" набуває різних конкретних означень, змісту, образу, пов'язане з різними функціями, часто конкретизованими. Наприклад, Бог каже Ноеві (перед всесвітнім потопом): "Зроби собі ковчег із соснового дерева" (Бут. 6:14,16). Така редакція і переклад у Біблії П. Куліша та І. Пулюя. (Щодо дерева, з якого повинен бути зроблений ковчег Ноя є розбіжності). В інших українськомовних Бібліях це дерево називається "гофер". Ця назва у Св. Письмі трапляється тільки один раз (Бут. 6:14).

В російських синодальних перекладах Біблії дерево, з якого був споруджений ковчег також називається "гофер".

Більшість тлумачів (інтерпретаторів) сходяться на тому, що це було дерево кипариса або кедра, мотивуючи такими їх якостями, як легкість, твердість та смолистість, що є важливим для об'єктів, які повинні довго плавати; та що саме ці види дерев використовувалися асирійцями та єгиптянами для кораблебудування. (Див. Библийская энциклопедия. – М., 1891. Репринт. видання. – 1990. – С.172.

Кивот для покладення в нього двох кам'яних таблиць, на яких Бог записав Десять Заповідей, Творець наказав Мойсею зробити з дерева акації (ситтим) (Втор. 10:3). З цього ж дерева він повинен був зробити жертovníки та кивот до храму (Вих. 25:10; 38:1).

Цар Тирський послав до Давида послів, а з ними "кедрової деревини", щоб збудували йому дім (І Хрон. 14:1).

У царя Хірома Соломон просив ливанського кедра, кипариса й "алгул-дерева" (II Хрон. 2:7). (У Біблії Куліша і Пулюя – "кедро-кипарису й сосни" (2:8), тобто "алгул-дерево" – це сосна.) В рос. перекладі "певгового дерева". (Про окремі види дерев буде далі).

Для обряду очищення Мойсей, за наказом Бога, повинен був (крім інших дерев) взяти й "кедрове дерево" (Лев. 14:4).

Окремі види дерева (деревини) виступають і як обов'язкова речовина, наділена великою силою долати найстрашніші лиха, що нападають на людей. Наприклад, при обряді очищення дому від прокази, поруч з іншими речовинами (чиста вода, пташина кров і т.п.) повинно бути й кедрове дерево (Лев. 14, 52).

Багато прикладів є використання дерева в ідолопоклонстві. Ось тільки окремі з них: Бог наказує ізраїльтянам: "Не встромлюй в землю кола ні з якого дерева коло жертовника Господа, Бога твого, що його спорудиш, і не став ніякого стояна, що Господеві, Богові твоєму, ненависний" (Втор. 16:21, 22). Цікаво, що у Куліша, Пулюя слово "кіл" заступлене: "Не насаджуй ашерім...". У поясненні цього терміну зазначається, що це зрубана гілляста деревина, яку семітські народи застромляли в землю коло престолів Баала і в честь Астарті – богині неба і любові. Термін "ашер" згадується як предмет ідолопоклонства в "Римській Біблії" (II Цар. 17:10).

Про ставлення до ідолів, зокрема зроблених з дерева, дуже образно висловлюється пророк Єремія: "...боввани поган – нікчемність, то лиш колода вирубана в лісі, оброблена ремісником із сокирою в руках" (Єр. 10:3,4), при цьому додає майже вичерпну технологію їх виготовлення: "Тесля, шнур нав'язавши, значить крейдою міру, обточує ідола стругом, заокруглює його розміром і робить подобу людини гарного вигляду, щоб поставити її у храмі. Він рубає собі кедр або бере кипарис, чи дуб, що його запримітив між деревини в лісі, або сосну, що сам був посадив, а дощ її зростив". (Тут видається доречним звернути увагу на факт вирощування (можливо культивування) плодкових дерев у ті біблійські часи, які можна конкретизувати, знаючи, що пророк Ісаїя жив у VIII ст. до Р.Х.) Ісаїя відзначає, що ... це дерево (з якого мав бути зроблений ідол) служить для "... випікання хліба, "він же виробляє з цього Бога і б'є перед ним поклони". І як своєрідне резюме пророк стверджує: "Безглузді ті, що носять дерев'яного кумира та моляться до Бога, що спасти не може". (Іс.45:20). Про насаджування плодкових дерев є згадка й у книзі пророка Єремії: "...мов те дерево, посаджене над водою... Не боїться воно жару, листя його зеленіє, байдуже воно до сухоліття, не перестає родити ніколи" (Єр. 17,8). В Біблії відомості і про дерева, які, висловлюючись сучасною мовою, були приватною власністю. Ось наприклад: "І прийшов ангел Господній та й сів в Офрі під дубом, що належав (належить) Йоашові Езріянину" (Суд. 6:11).

Дерево в Біблії виступає і як об'єкт у виконанні вироків, наказів правителів щодо порушників їх розпоряджень, непідпорядкування їх волі, тощо. Так, за царським наказом скопців Бігтана і Тегеша "повісили на дереві", також "... повісили Гамана на дереві, яке він приготував для Мордехая" (Езр.2,23; 7,10). Ісус Навин (чи за його наказом) "...царя Аї повісив на дереві аж до вечора" (Іс. Нав. 8,29).

У книзі первосвященника і книжника Езри записано, що якщо хтось змінить наказ царя Кира про будову храму та принесення туди жертв і моління за нього в цьому храмі, то хай вирвуть стовп з його дому і нехай його на ньому повісять і прибіють, а дім зруйнують (Езр. 6-10-11). (У Біблії Кул. та Пул. Про це трохи інакше: "то буде вийнято дерево з хати його й буде він піднятий та прибитий цвяхами до нього, а його хата буде за те розвалена". (Натяк на розп'яття?)

Дерево неодноразово згадується в контексті і з аморальними (з нашої точки зору) справами. Наприклад, у пророка Єремії про перелюб під "гіллястими деревами" (Єр. 2-20, 3, 13).

У Біблії дерево часто символізує людей різного стану, цілі народи: "Я бачив беззаконного, – вказує псалмоспівець, – як він пишався і розростався, неначе кедр ліванський" (Пс. 37:35). Або ... Навуходоносорові – Вавилонському правителеві приснився віщий сон, у якому центральне місце займало дерево. Воно росло, зрозуміло, у сні царя, посеред землі. А було величезне, гарне, рясніло плодами, його вершина сягала неба. На гіллі жили небесні птахи, в холодку під ним ховалися польові звірі і т.п. "Невсипущий і Святий", що зійшов з неба звелів зрубати це дерево, а корінь залишити в залізних та мідних ланцюгах, щоб не мав змоги жити від землі. На вимогу царя пророк Даниїл витлумачив йому цей сон, вказавши, що дерево – це він сам, що якщо він не підкориться волі Найвищого, то його "...виженуть з-поміж людей і ти житимеш з дикими звірами, тебе будуть, немов вола, травою годувати". Навуходоносор визнав волю Бога та повернувся на престол (Дан. 4).

Різні породи дерева називаються у зв'язку зі спорудженням храмів та царських палаців. Наприклад, Соломон "...облицював стіни храму з середини кедровими дошками від підлоги у храмі аж до балок у стелі, – пообкладав із середини деревом, а підлогу храму вистелив кипарисовими дошками; облицював також кедровими дошками задню частину храму" (І Цар. 6:15,16). "До входу у всесвяте зробив двокрилі двері з оливкового дерева, надвірок і одвірки були як п'ятикутник. Зробив так само двокрилі двері з оливкового дерева і вирізьбив на них херувимів, пальми та квіти, що звисали, та й покрити їх золотом ("розплющеним")" (І Цар. 6:31-35).

Таким чином у цьому біблійському фрагменті маємо інформацію не тільки про художні пластичні твори, але й конкретизацію матеріалів, з яких вони виконані.

"А як скінчив будувати храм, то вкрив його кедровими балками й дошками. Він вивів прибудову до всього храму...і зв'язав її з храмом кедровим деревом" (І Цар. 6:9,10).

Дуже цікаву інформацію про оформлення інтер'єрів храмів, палаців, використання для цього червоного дерева і, що особливо цінне, – виготовлення з дерева різних музикальних інструментів, містять II Хроніки (9:10,11).

"А слуги Хірама (Хурама) й слуги Соломона, що привезли золота та алгум-дерево (або в іншому перекладі алгумове дерево) з Офіру (очевидно це країна в Індії, хоча точніше її місцезнаходження не встановлено). Сімдесят тлумачників Святого Письма вважають, що Офір – це назва тодішньої Індії. Є

й інші роз'яснення (Библейская Энциклопедия. – М., 1891, репринт. 1991. – С.539) "привезли також і алгум-дерево ... червоного дерева" (у Біблії Куліша і Пулюя Друга Парал. 10,11). "...Цар зробив з алгум-дерева (алгумового) сходи до храму Господнього й до царського палацу і цитри (гусла) та гарфи для співців, не видано було нічого такого раніше у юдейській землі" (II Хр. 9:10-11).

Цей ряд прикладів суто прагматичних діянь, вчинків, намірів, цілей людини можна продовжувати у Св. Письмі.

Саме такі, засвідчені в проханні Неємії в царя Артаксеркса, відповідні перепустки та листи до Асафа – царського лісничого, щоб той дав йому дерева на колоди для брам у твердині при храмі, на міські мури (в Єрусалимі) та на дім, в якому буде жити (Неєм. 2:8).

Або коли йдеться про наміри царя Соломона спорудити величезний "дім імені Господнього" (II Хрон. 2:9-12).

При цьому конкретизується кількість каменярів, цеглярів при них, породи дерева, а саме: кедрину, кипарис, алгум (в перекладі Пулюя і Куліша – сосна), які на прохання Соломона в Лівані будуть рубати слуги тирського царя Хірама (Хурама) (до якого Соломон звернувся з таким проханням), що цього дерева "...скільки буде потрібно" Хірам відтранспортує плотами до Яффи, а звідти до Єрусалиму – доставку хай гарантує Соломон (II Хрон. 2:15). За працю дереворубам Соломон обіцяв видати відповідну (точно означену) кількість "корців" пшениці, ячменю та "відер" ("батів" – Римська Біблія) вина.

Цікаво, що з-поміж майстрів, яких Соломон просить цього ж Хірана прислати на будівництво храму і свого палацу мали б бути й такі, що володіли б майстерністю "вирізувати всякі різьби і виконувати всякі задуми" (II Хрон. 2:13).

Біблія дає привід припускати, що у виготовленні престижних речей могло використовуватися і чорне дерево – ебан. У пророцтві Езекеїла, в жалобній пісні над багатим острівним містом Тир, з яким ізраїльтяни торгували, наголошується, що стіни його були "...із сенірського кипарису, щоглу з ліванського кедр, весла – з дубів башанських" (Ез. 27:4-6). Тут же згадується і дерево ебан.

Дерево використовувалося за найрізноманітнішим призначенням. Наприклад, "... намет весільний спорудив собі цар із дерева ліванського" (Пісн. піс. 3:9), або "дерев'яну башту" укріплену на слоні і прив'язану до нього поясами, в кожній з яких знаходилося чотири вояки, що з неї билися, як це зробив Юда у боротьбі з Антіохом Євпатором (I Мак. 6:37) та ін.

З-поміж тих дерев, деревоподібних кущів, інших росли, які в Біблії відносяться до дерев, наприклад алое, агава та ін., у Святому Письмі називаються не тільки ті, що росли на землі прадавньої Палестини чи сусідньої Лівії, але й деревину, яку привозили з далеких країн, наприклад Індії, для різних цілей, передусім будівельних, та виготовлення меблів і т.п.

До найчастіше згадуваних відносяться: ситтим – або ж акація, дуже часто називаються ліванський кедр, кипарис, смоківниця та її різновид – сикомора, горіх, платан, ясен, тис, мигдальне, пальмове, гранатове, тутове, фігове, червоне дерево, сосна, що густо росла в горах Лівану та Палестині, і яка вживалася євреями на будівництво, паливо, з неї робили ідолів, її вирощували.

Часто згадується дуб (Бут. 35:4; I Хрон. 10:12; Нав. 24:26 та ін.). Він був дуже розповсюджений у Палестині. Про це дерево треба було б сказати більше, бо і у нашій українській міфології, взагалі міфо-поетичних надбаннях європейських народів він посідає чи не найперше місце. Правда, згадуваний в Біблії різниться від європейського – зворотній бік його листя білявий. З-поміж інших дерев він вирізняється своїми якостями, передусім довголіттям, він слугував ізраїльтянам, та іншим народам, за місце пристанища, як будівельний матеріал, для виготовлення з нього ідолів та місця їх закопування, а ще частіше у Святому Письмі він називається для ідентифікації певних місцевостей, імен, подій і т.п. Наприклад, в родючій долині Мамре, що недалеко від м. Хеврона в Палестині, де жив праотець Авраам і де він та його наступники поховані, ріс дуб відомий як "дуб Авраама", під яким явився йому Бог в образах трьох ангелів і який простояв тут, шанований навіть арабами мусульманами, до 1889 року, коли-то був знищений бурею (Наука и религия. – №1. – 1992. – С. 10). Як алегоричний образ дуб оспівувався на зразок: "стогніть дуби басанські, бо повалився ліс непрохідний".

У Святому Письмі трапляються назви дерев, з ідентифікацією яких є певні труднощі, наприклад теребинт (Ос. 4:13). У біблійній енциклопедії (М., 1891, препринт. 1912) зазначається, що це дерево інколи змішували з дубом. Насправді ж – це окремий вид дерев з родини фісташкових, відомого не тільки на Близькому Сході але й південній Європі, що відзначається пишною кроною, що для країн, де росте, має особливе значення (тінь). Воно цінувалося своєю духмяною смолою (терпентиною) і, як дуб, досягало довгого віку, зокрема через пагінець, що відростав з кореня. Звідси, у Святому Письмі править алегорією вічної істини.

Дерево гофер (Бут. 6:14), про яке вже була згадка вище. Важко визначити, що за рослина мандрагора або мандрагор. Її плоди в Біблії називають "любовні яблука" або "мандрагорові яблука". Така рослина відома на Сході, а її плоди, подібні до цитрин, мають збуджуючі властивості, тому Рахіль, яка довго не мала дітей, домоглася цих плодів (Бут. 30:14).

Деревом називаються алое, бальзам, нарד, мирт та деякі інші.

Не впевнений, що в текстах книг Святого Письма Старого Завіту поза моєю увагою не залишилися невиявленими ще названі там окремі види дерев, або вироби з них, ситуації, в яких вони фігурують, не кажучи про відповідність духу Св. Письма моїх інтерпретацій цих моментів. Якщо при цьому я не допустився сумнівних, щодо них пояснень, то вважаю своє завдання виконаним.

УДК 745.51

Доц. Р.Б. Одрехівський, канд. мист. – НЛТУ України

СЮЖЕТ ЄССЕЄВОГО ДЕРЕВА У ДЕКОРАТИВНІЙ РІЗЬБІ ІНТЕР'ЄРІВ ЦЕРКВИ ГАЛИЧИНИ

Простежено еволюцію сюжету Єссеєвого дерева в іконостасній різьбі Галичини з другої половини XVII – до 20-х років XX ст. Накреслено перспективи подальшої розробки теми.

Ключові слова: іконостасна різьба, Єссеєве дерево, царські врата.